

Mr Sonja DUJMOVIĆ
Institut za istoriju, Sarajevo

UDK 323.2 (497.1) "1937/1939"
323.17 : 329 (497.15) (051)

SRPSKO GRAĐANSTVO BOSNE I HERCEGOVINE PREMA SPORAZUMU CVETKOVIĆ – MAČEK¹

APSTRAKT: Rad je posvećen stavu vođstava srpskih stranaka, neformalnih grupa i pojedinaca u Bosni i Hercegovini o Sporazumu Cvetković-Maček, mogućoj autonomiji Bosne i Hercegovine kao i o srpskoj jedinici.

Dugogodišnja politička kriza u Kraljevini Jugoslaviji reflektovala se na sve sfere života, jer je svako političko dešavanje popimalo i šire i ozbiljnije značenje za cjelokupno društvo, a i za sve njegove segmente. U tridesetim godinama problemi su se samo nagomilavali i mnoga nastojanja da se postigne uravnoteženost u političkom životu nisu dovodila do pravih rezultata.

Namjesništvo se nadalo da će vladina kombinacija sa Jugoslovenskom radikalnom zajednicom (JRZ) biti uspješna u rješavanju „hrvatskog pitanja”, ali je njena politika istovremeno doživljavana i komentarisana kao zaokruživanje Hrvata, koji su u daljem toku događaja ipak sklopili sporazum, ali ne sa vladom nego sa srbijanskom opozicijom (8. X 1937.). To je bilo prvi put da se u Jugoslaviji šefovi opozicije dogovore, ali se može reći da je Blok narodnog sporazuma i ostvaren jer se nije ulazilo u pitanje državne organizacije. Vladin neuspjeh u pregovorima sa Hrvatima, veliki neredi i nezadovoljstvo kod srpskog stanovništva izazvani potpisivanjem konkordata, opozicija srpske pravoslavne crkve, povezivanje sa Njemačkom i Italijom i brojne demonstracije stanovništva, kao i otkazivanje naklonosti od strane Francuske, a prvenstveno Velike Britanije dovelo je M. Stojadinovića u nemilost kod namjesništva i kneza Pavla.

---

¹ Tekst je dio magistarskog rada pod naslovom „Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1941”, odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Beogradu; mentor je bio prof. dr Đorđe Stanković.

Nakon organizovanih izbora decembra 1938. godine Milan Stojadinović je otišao sa vlasti februara 1939. i mjesto ustupio Dragiši Cvetkoviću, dotadašnjem predsjedniku poslaničkog kluba JRZ. Nestabilne društveno-političke prilike će se još jednom intervencijom namjesništva pokušati dovesti u red.

Vlada novog čovjeka kneza Pavla, Dragiše Cvetkovića formirana je 5. II 1939. godine da konačno napravi sporazum sa Hrvatima, što je postalo krajnje neophodno za normalizaciju političkog života. Sporazum sa Vlatkom Mačekom je potpisan 26. augusta 1939. godine i njegov rezultat je bio formiranje Banovine Hrvatske, što je pokrenulo lavinu rasprava u cijeloj državi i na svim nivoima otvorilo mnoga nedorečena politička pitanja i izazvalo burna izražavanja nacionalnih strasti.

Banovina Hrvatska je nastala ujedinjenjem Savske i Primorske banovine, te srezova Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derвента, Travnik i Fojnica.² Tako je trinaest srezova Bosne i Hercegovine bilo ustupljeno ovoj novoj tvorevini unutar Kraljevine Jugoslavije, s tim da je u sporazumu navedeno da će se iz navedenih srezova izdvojiti opštine i sela koja nemaju hrvatsku većinu. Banovina je imala i izvjesne samouprave koje su bitno narušavale princip unitarne organizacije države i koje su bile provedene bez izmjene ustava.³

U momentu kada je ideja centralizma sporazumom između Cvetkovića i Mačeka bila sasvim ugrožena došlo je i do mobilizacije srpskih krugova koji su ovu ideju najviše i zastupali. U političkoj praksi već realizovana i sprovedena, koncepcija bilo kakve vrste autonomije i izmjena unutrašnjih granica činila se kao najava potpunog kraha države. Međunarodne političke prilike su takođe doprinosile porastu političkih i nacionalnih napetosti u zemlji. Strah za budućnost i potpuno nezadovoljstvo uvuklo se među centraliste, gotovo samo Srbe, koji su ovu promjenu u državni vrlo teško podnijeli i što se pojačavalo daljim traženjima i idejnim proširivanjima granice Banovine ka istoku, sa hrvatske strane. To je i bio povod da se otvoreno pokrene pitanje formiranja i srpskog teritorijalnog zaokruženja, srpske teritorijalne jedinice u okviru države. Tada, kada se narušila ujedinjenjem uspostavljena cjelokupnost države, izdijeljena srpska elita se našla zatečena i prvi put javno je postavila pitanje svog posebnog položaja i to pitanje je postalo osnovno za sve političke srpske snage u Kraljevini.⁴ Nacionalni interes im se dotada činio ostvaren, neuzdrman, ili se bar to kao

² Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Institut društvenih nauka, Odjeljenje istorijske nauke, serija I, monografije, 5, Beograd, 1965, str. 403.

³ Više o pravnom aspektu Sporazuma: Mirjana Stefanovski, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941–1943.*, Beograd, 1988.

⁴ Pitanje položaja srpskog naroda i njegovog jedinstva je bilo samo sporadično postavljano i to u sklopu pojedinih stranačkih zahtjeva i kratkoročnih ciljeva: „Nakon oslobođenja, kako gore rekosmo, pojavilo se neko bolesno stanje u našem političkom životu. Ono je najviše štetilo srpskom elementu ovih pokrajina. Vidimo tu smo srpski elemenat rasecan i rastrovan, dok ostale,

problem nije do tada ni postavljalo u javnosti. Moglo bi se reći da centri moći srpskog korpusa nisu iz svog položaja ni mogli ovo pitanje postaviti dok im se vlastiti status činio siguran i stabilan, mada je to njihovo shvatanje vlastitog položaja, naknadnom pameću rečeno, bilo vrlo sumnjivog utemeljenja. Jedinственost i cjelokupnost države činila se dovoljnom za ostvarenje srpskog nacionalnog interesa i kada je ona ovim sporazumom bila i zvanično narušena i prestala da bude centralistička, briga za budućnost srpskog naroda je potakla sve njegove činioce da daju svoj sud o vlastitoj budućnosti i da traže načina da se organizuju. Naravno da je uvijek bilo grupa i pojedinaca koji su i ranije upozoravali na čudan tok razvoja političkih događaja. Jedan od njih je i Nikola Stojanović koji vrlo rano otvara to pitanje, okrivljujući političare iz vlastitog naroda i tražeći odgovor u svom tekstu „Srbi i država”.⁵

Još prije potpisivanja sporazuma, 6. aprila 1939. godine, osjećajući da sve ide podjeli zemlje, Branko Kaluđerčić, narodni poslanik i ministar u penziji i dr Bogoljub Kujundžić, senator i ministar u penziji,⁶ glavni predstavnici JRZ u Bosni i Hercegovini⁷ puštaju u javnost letak pod nazivom „Braći Srbima u Bosni

---

muslimane i katolike, vidimo zbijene u jednu celinu, koja nosi svoje čisto versko obeležje. Kod takvog političkog stanja razumljivo je da je radikalna stranka morala da izdrži tešku borbu za pobjedu svojih načela, za spas i očuvanje našeg krvavog truda, koji je okrunio našu veliku otadžbinu slavom i sjajem....” – *Srpska riječ*, br. 6, 11. januar 1924.

⁵ „Srbi su bili glavni tvorci države. Njihove ambicije da budu i vode države mogle su se shvatiti i odobriti, ali pod jednom pretpostavkom: – da i sami imaju dobre vode. Da li su ih imali? – to je glavno pitanje. Jer, van svakog je spora: da su Srbi ministri za proteklih šest godina bili pravi državnici naša bi država bila mnogo sređenija. Od sredenosti države prešlo bi se u plemensku i versku toleranciju. Zasad, to bi bilo dovoljno da utre put pravom narodnom jedinstvu, jer mi možemo, u najboljem slučaju očekivati da deceniji zajednički poprave ono što su vekovi podvojenosti stvorili. Ali Srbi ne imadoše državnika kakve su iziskivali vreme i prilike. Pojedini izuzeci bile su samo one laste koje ne čine proleće. Glavni ljudi političkih stranaka hteli su da prošlost bude jača od sadašnjosti i od budućnosti, a mase su to lakše prihvatile. Mnogo se više i odavnije pričalo o Velikoj Srbiji i Velikoj Hrvatskoj nego o Jugoslaviji. Austrijski primer bio je bliži od švajcarskog. Nije se vodilo računa o tom kako je prošla Austrija sa svojom težnjom da hegemoniju jednog naroda nametne drugima. Radikali, koji su svoju istoriju počeli s propovedanjem švajcarskih samouprava, prihvatise prvi austrijske „samouprave”; uzalud ih je veliki državnik i teoretičar „selfgovernmenta” Stojan Protić upućivao drugim putem.

Uloga Srba bila je istorijom određena sa „primi inter pares”. Ali se našlo Srba koji su hteli nešto jače – da od Srbije naprave Prusku, mesto Pijemonta. Samo, za Prusku trebaju Prusi, uzori reda i discipline. Dok se među Srbima ne prečiste pogledi na ovo glavno pitanje, uzalud je svaki trud oko akomodovanja drugih plemena državi. Van sumnje je, da je većina srpskog naroda na strani onih koji su želeli da Srbija ostane Pijemont; ali su naši „Prusi” jedinstveniji, okretniji, i sebičniji. Vešto su vezali svoj cilj s prividnim i privremenim interesima beogradske čaršije: Beograd sad voli Srbe, a u Beogradu je jača još čaršija od škole. Otuda njihovi dosadanji uspehi. ...” – *Narod*, br. 98, 25. decembar 1924.

⁶ Bogoljub Kujundžić je i prije potpisivanja sporazuma u jednom duelu sa "zemljoradnicima" rekao "da nikada u Bosni i Hercegovini neće ideja Kupinca pobediti ideju Soluna i Kajmakčalana" - Lj. Boban, *n.d.*, str. 79.

⁷ U JRZ su bili i dr Dušan Vasiljević, dr Savo Besarović, advokat i bivši narodni poslanik Savo Šešlija – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 5802/1940.

i Hercegovini”, čime najavljuju svoje istupanje iz JRZ i istovremeno pozivaju Srbe iz BiH na okupljanje. Obrazlažući svoje dobre namjere „zbog kojih su i bili članovi ove stranke – željom za saradnjom sa muslimanima i boljim životom za sve u BiH, oni uviđajući da je to bio „jalov posao” rezignirano napominju: „Za Srbe u BiH ima iz svega ovoga jedna pouka a to je da ne mogu ni od koga očekivati ni u budućnosti, kao ni u prošlosti, ni od g. Spahe ni od g. Mačeka itd. da im dade više vlasti, nego što oni sami sebi mogu po svojoj kvalitativnoj i kvantitativnoj vrednosti pribaviti i očuvati. Došlo je vreme da Srbi u BiH uvide da prevlast g. Spahe koja se osećala u JRZ, nije ležala u čvrstini i snazi redova Spahe, nego u pocepanosti srpskih redova u BiH. G. Spaho je bio i ostaće toliko jak koliko su Srbi slabi da podnose njegovu prevlast, što trebaju Srbi u Bosni da znaju...Braćo Srbi, bez razlike partije, svi na okup pod jednu zastavu, jer samo tako mogu Srbi u državnom životu Jugoslavije doći do onoga izražaja na koji imaju prava po svojim moralnim i intelektualnim sposobnostima, po svom kulturnom progresu, kao i po svojim velikim žrtvama koje su dali za bolju sudbinu i slobodu svih Srba i Hrvata i Slovenaca, i za stvaranje današnje velike i moćne Jugoslavije. Svi na okup, u borbu protiv svih koji hoće da kroz BiH povuku granicu između Srba i Hrvata, u borbu protiv onih koji hoće da Drina opet bude granica između Bosne i Srbije. Živela Jugoslavija! Živeo Kralj!”⁸

U svojoj brošuri „Zašto smo protiv granice na Drini i protiv cepanja Bosne i Hercegovine” koju dijeli još od juna 1939. Branko Kaluđerčić će napisati: „Politika Srbije koju je ona u toj nameri vodila kroz jedno celo stoleće prema Austro-Ugarskoj, može se okarakterisati sa dve reči, kao **Politika Bosne**. Svi prirodni putevi, sve doline bosanskih reka, tekle su prema Savi i Dunavu, prema Beogradu, koji je kao veliki magnet privlačio i okupljao sve zdrave narodne snage Bosne i Hercegovine.” Nakon navedenih primjera obostrane ljubavi on će reći da je nemoguće povući granicu između Srba i Hrvata u BiH jer „Povlačenje unutarnjih državnih granica u Jugoslaviji značilo bi jačanje centrifugalnih tendencija i slabljenje osećaja o zajednici spoljnih granica Jugoslavije...Povlačenje unutarnjih državnih granica između Srba, Hrvata i Slovenaca značilo bi slabljenje celine i Beograda kao predstavnika te celine, što bi imalo za posledicu i slabljenje bezbednosti narodne i državne na jugoslovenskim spoljnim granicama.” Tvrдио je da je „Plemenski separatizam koji danas traži zasebnu državu za svaku individualnost,...ništa drugo nego anahronizam, koji živi samo u zakrećenim mozgovima političara koji pripadaju prošlom stoleću”. Tražeći razlog za ovakav tok događaja i krizu države Kaluđerčić će reći: „Jugoslavija je suviše brzim tempom išla od pokrajinskih uprava ka županijama, od županija ka banovinama, uvek potpuno rušeći ono što je predhodilo i stvarajući novo, bez veze na prethodno, pa je iskustvo pokazalo da su sve te

⁸ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 1675/1939.

promene išle samo po površini, a ispod tih promena tekao je nepromenjeno u dubini, narodni život Jugoslavije, koja se ne da svesti ni u kakav drugi okvir osim onaj koji je utvrđen prirodom prostora i ljudi koji žive u okviru državnih granica Jugoslavije.” Međutim, „Jugoslavija se danas nalazi u sred velikih događaja, koje današnji političari u vladi i na vlasti, izgleda, ne mogu da upravljaju ni da im dadu pravac koji oni žele i hoće, tako da ishod događaja zavisi više od slučaja i dobre sreće nego od njih, pa jugoslovenski narod više polaže nadu u Boga i junačku sreću nego u vladu”. S obzirom na to „treba uspostaviti najintimniju i potpunu saradnju crkve i države: Samo vera može mržnju među raznovernom braćom pretvoriti u ljubav.” Pošto i sam uviđa da je sporazum vrlo bliska stvar, a pitanje ljubavi među vjerama dugoročni cilj, Kaluđerčić će svoj traktat o političkoj situaciji završiti stavom Srba Bosne i Hercegovine: „Posve je razumljivo, da su se Srbi Bosne i Hercegovine, bez razlike preplašili i uzbunili i da podižu svoj glas protiv toga da se ma i jedan srez BiH žrtvuje i preda na milost takovom političkom sistemu terora, kakav vlada u Hrvatskoj. Tražiti od Srba da dragovoljno pristanu na to da postanu OBJEKAT TAKOVOG POLITIČKOG SISTEMA...znači tražiti od Srba u BiH jednu nemoguću žrtvu, da se odreknu slobode i pravne i lične sigurnosti koju im daje Kraljevina Jugoslavija.... Opasnost za Jugoslaviju ne leži u snazi i veličini hrvatskog separtističkog talasa, nego u slabosti jugoslovenskog odbrambenog fronta, u neodlučnosti jugoslovenske odbrane, i u duhovnoj pometnji koju je izazavao rascep u vodstvu jugoslovenskog fronta...AKO SE SRBI I HRVATI NE MOGU DUHOVNO IZMIRITI U JUGOSLAVIJI, ONI TO NEĆE MOĆI NI U NOVIM OBLASTIMA, JER ĆE U SVAKOJ TOJ OBLASTI OPET ŽIVETI POMEŠANO SRBI I HRVATI...” Na kraju, opet naglašava: „Srbi Bosne i Hercegovine veruju u Jugoslaviju, veruju u rani instikt Šumadije, koji u ovome času na postavljeno pitanje ima samo jedan odgovor i to: Jugoslavija se ne sme ni pod koju cenu cepati na posebne državnopravne jedinice i oblasti, ona ne sme ni pod koju cenu kapitulirati pred separatizmom, ni srpskim, ni hrvatskim, ni slovenačkim, ni bosanskim....Današnja Narodna Skupština, koja je izabrana na načelu: „jedan narod, jedna država, jedan Kralj”, ako želi ostati verna tome načelu i svojoj zakletvi da će čuvati Ustav, ONA MORA DIGNUTI SVOJ GLAS PROTIV TOGA DA SE BOSNA I HERCEGOVINA CEPA, ILI DA SE OŽIVLJUJE GRANICA NA DRINI ILI NA NEKOJ DRUGOJ RECI, jer niko nema pravo na to, da ma i jedan srez Bosne i Hercegovine odvoji od Beograda, i od Jugoslavije, za čiju je veličinu i jedinstvo Bosna i Hercegovina dala mnogo života i krvi svojih najboljih sinova...Eto, zato, braćo Srbi, na okup, u obranu celine i Jugoslavije”.⁹

Novembra 1939. godine, nekoliko mjeseci nakon sklopljenog sporazuma, Kaluđerčić će u svom obraćanju pod nazivom „Pred drugom deobom

---

⁹ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 2394/1939.

Jugoslavije” sumirati njegove rezultate. Oni su se ogledali u gubljenju autoriteta države, zabrani sokolima da održe komemorativnu sjednicu kralju Aleksandru, a istovremeno dozvoli da se održe zadušnice generalu Sarkotiću, u oduzimanju sokolskih domova, „zlostavljanjem i ubijanjem malih službenika Srba sa napadajima na mirne Srbe – građane i na vojnike”, terorističkim metodama „hrvatske zaštite”, na privrednom polju bojkotom Srba po metodama „hrvatske seljačke sloge”, te u završnici u bjegu Srba iz Hrvatske, jer Srbi u hrv. banovini, organizovanoj po sistemu nacionalne i privredne autarhije, ne mogu očekivati bolje dane nego samo gore...” Tako „da tvorci sporazuma nisu imali pred očima izmirenje Srba i Hrvata na **zajedničkoj** teritoriji i obnovu zajedničkog života u Jugoslaviji, nego **deobu** Srba i Hrvata i separatističke interese Hrvata”, te je sporazum „prva etapa opasne i sudbonosne nizbrdice, koja vodi u konačni rasep ujedinjene Jugoslavije”. Iz tih razloga „Srbi hoće da ostanu čvrsto vezani i okupljeni oko Beograda, oko jezgre iz koje je nastala Srbija i Jugoslavija, jer samo u čvrstoj vezi sa Beogradom vide jaku i **jedinu** garanciju svoje budućnosti. Granica na Drini koja je krvlju i gvoždem izbrisana, može biti uspostavljena samo krvlju i gvoždem” rekao je posve ispravno jedan vitez Karađorđeve Zvezde na vanrednoj skupštini Saveza ratnih dobrovoljaca u Sarajevu, na 19. novembra 1939.”¹⁰

Sve političke stranke i političke struje i mnogi pojedinci učestvovali su u debati nakon sporazuma, s tim da je problem bio sastavljen iz više djelova. Jedan dio činio je stav prema sporazumu, drugi prema obrazovanju srpske jedinice i treći, stav prema autonomiji Bosne, odnosno formiranju jedne jedinice koju bi činila Bosna i Hercegovina.

Tri dana prije sjednice Glavnog odbora Radikalne stranke u Beogradu, 28. augusta je u Sarajevu Radikalna stranka u prostorijama Radikalnog kluba pozdravila sporazum između Srba i Hrvata, „naglasujući potrebu da se ovaj Sporazum od strane starih radikala potpomogne” i da se pošalje delegat u Beograd da ispred sarajevskog odbora stare radikalne stranke zastupa mišljenje o sporazumu kod glavnog odbora u Beogradu.”¹¹ Istovremeno, radikali tuzlanskog sreza su uznemireni davanjem dijela Bosne na osnovu ovoga sporazuma.¹² U Banja Luci će na svojoj konferenciji radikali sa Kostom Majkićem takođe podržati riješenje hrvatskog pitanja. Izvještaji govore da je vremenom došlo do splašnjavanja prvobitnog raspoloženja prema sporazumu jer je srpski narod sma-

¹⁰ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 18/1939.

¹¹ Na sastanku su bili prisutni Avakum Perišić, predsjednik odbora za Drinsku banovinu stare radikalne stranke, dr Milan Jojić, te dr Braco Poljokan, advokat, Vita Kajon, direktor gradske štedionice, proto Dušan Komljenović, Petar Aleksić trgovac, Bogdan Bogdanović trgovac – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 3569/1939.

¹² ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 6288/1939.

trao da su zahtjevi V. Mačeka pretjerani. Od prvobitnog olakšanja koje je sporazum sa Hrvatima donio, uvidjelo se da je „donijet bez znanja naroda” i predat mu kao gotov čin. Drugim riječima, sporazum je i dalje bio željen među radikalima, ali ne i sporazum kao akt kojim bi bili povrijeđeni bitni i neosporni interesi i prava srpskog naroda. Čak će D. Jeftanović na konferenciji u Rogatici, pola godine kasnije reći „da se sa Hrvatima može razgovarati o „Sporazumu” samo na bazi dogovora i sporazuma potpisatog od pretstavnik opozicionih stranaka 8. 10. 1937. god....”¹³ Glavni odbor iz Beograda će tek marta 1940. podvgnuti kritici Sporazum naglašavajući njegovu privremenost, jer vodi slabljenju države.¹⁴

Ogranak Saveza zemljoradnika u Bosni i Hercegovini je pozdravio Sporazum.¹⁵ Na jednoj od konferencija, na Palama, 22. oktobra 1939. prvak zemljoradnika Arso Kopivica će, kako kaže izvještaj, reći da Srbi treba da se ugledaju na Hrvate „koji su se oslobodili robovanja u kome su robovanju i borbi za oslobođenje ubijani i sada su sami sebi gospodari.”¹⁶ U svojim istupanjima sarajevski prvak zemljoradnika Obrad Mastilović naglašava značaj zemljoradničke stranke na pripremanju sporazuma između Srba i Hrvata.¹⁷ On će sa dr B. Čubrilovićem, ministrom poljoprivrede u vladi, takođe potvrditi slaganje sa sporazumom na skupu u Čajniču,¹⁸ dok će u Zenici izjaviti da su zemljoradnici „bili ona spona između Hrvata i Srba za vreme autoritativnih režima.”¹⁹ I u Tuzli B. Čubrilović drži skup gdje govori o dobrim stranama sporazuma, te da je do sporazuma moralo doći u interesu državnog jedinstva i da za njegovo uspostavljanje najviše zasluga ima V. Maček.²⁰ Ali, već 10. decembra na skupu u Obrenovcu sa Vojislavom Lazićem biti će naglašeno neslaganje sa autonomijom BiH, s naglaskom da srpski narod to neće dozvoliti, „niti da Drina ponovo bude granica.”²¹ Protiv autonomnog položaja BiH bila su sva krajiška okružna i sreska

¹³ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 984/1940.

¹⁴ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1965, str. 234.

¹⁵ Još prije sporazuma karakteristično pismo J. M. Jovanoviću napisao je sarajevski prvak SZ ing. Jovan Popović: „Ako bude u skorom vremenu dolazilo do kakvih većih promena naročito do drukčijeg sastava vlade, u koju bi eventualno ulazile opozicione stranke, mi Vam ovde svi jednodušno izjavljujemo želju da bi u tim budućim kombinacijama bila otklonjena saradnja opozicionih grupa sa Spahom odnosno sa Muslimanima...”, a ukoliko bi se to dogodilo „Bila bi nam u ovim krajevima definitivno zatvorena vrata u selo.” – Lj. Boban, *n.d.*, str. 260. Ovaj stav je bio ojačan iskustvom sa vladom M. Stojadinovića.

¹⁶ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4267/1939.

¹⁷ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 3101/1939.

¹⁸ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 6288/1939.

¹⁹ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 285/1940.

²⁰ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 7008/1939, 4574/1939.

²¹ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 5039/1939.

rukovodstva Saveza zemljoradnika.²² U Zvorniku će dr Dragoljub Jovanović 17. decembra kritikovati rad vladike i pravoslavnih sveštenika „koji hoće da srpskom narodu prikažu opasnost od sporazuma sa Hrvatima, a o autonomiji BiH da će odlučiti narod seljački, a ne vladike, popovi i begovi.” Dva dana ranije on će izjaviti u hotelu „Drina” u Bijeljini da protiv sporazuma nisu bili Srbijanci nego prečanski Srbi”.²³

Izveštaji govore i o tome da su pripadnici radikalne i zemljoradničke stranke bili za sporazum, između ostalog jer su za to da njihovi predstavnici – dr Laza Marković i dr Branko Čubrilović uđu u vladu i na taj način ponovno budu u krugu onih koji odlučuju.

Samostalni demokrati su takođe imali svoju konferenciju u Sarajevu 13. decembra 1939. na kojoj je od trinaest govornika bilo samo tri iz Sarajeva i na kojoj su se osvrnuli na unutrašnju situaciju i politiku kraljevske vlade.²⁴ Poznato je da su samostalni demokrati bili za to da u daljem preuređenju države možda u sastav Hrvatske Banovine ude i Vrbaska banovina što bi povećalo broj Srba u ovoj tvorevini. Međutim, pojedini članovi ove stranke će u narednim mjesecima postati vodeće ličnosti okupljanja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.²⁵ Jedan od njih je Stevan Moljević, advokat, koji je postao predsjednik oblasnog odbora Srpskog kulturnog kluba i koji je tokom konferencije banjalučkih građana izjavio da narod neće pristati na odvajanje od Beograda, osudio Sarajevo, zbog njegovog „bošnjakluka”, a Zagreb i Ljubljanu zbog pohlepe. Izrazio je i bojazan da će Vrbasku banovinu i pored mnogih ulaganja u nju Beograd žrtvovati. Ovo predavanje sa konferencije Moljević je objavio u brošuri pod imenom „Uloga i značaj Vrbaske banovine”. Ova grupa je prilikom konferencije donijela i rezoluciju u tom smislu.²⁶

U Bijeljini su se semberijski Srbi 21. novembra 1939. godine sastali, po ugledu na tuzlanske Srbe i nakon što su pozdravili „svršeno delo bratskog Spo-

²² Đ. Mikić, *n.d.*, str. 242.

²³ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 7669/1939.

²⁴ Prisutni su bili dr Srdan Budisavljević, ministar socijalne politike i narodnog zdravlja, Veceslav Vilder, senator iz Zagreba, Savo Kosanović, senator iz Zagreba, dr Duda Bošković, advokat iz Pančeva, dr Ljubo Leontić, advokat iz Splita, Milan Durman, novinar iz Zagreba, Rajko Đermanović, advokat iz Beograda, Savo Selenić, profesor iz Beograda, Mihajlo Blagojević, poduzetnik iz Sarajeva, Hinko Krizman, advokat iz Varaždina, dr Milan Martinović iz Sarajeva, dr Ismet Popovac, ljekar iz Kovina, dr Ivica Subašić, advokat iz Sarajeva – ABiH; Pov: DZ, 5033/1939, O delatnosti stranke u okolini Sarajeva još u dokumentu 2109/1940.

²⁵ Evolucija demokrata u ideji oko državnog uređenja od centralizma do federalizma do Sporazuma kazuje „da je centralistička i unitaristička koncepcija doživjela osudu i na jedno široj, a ne samo na usko hrvatskoj nacionalnoj osnovi, činjenica da je centralizam i unitarizam napustila i jedna stranka koja je okupljala Srbe i jugoslavenski orijentisane Hrvate sama po sebi baca drukčije svjetlo i na hrvatsko pitanje” – Lj. Boban, *n.d.*, str. 273.

²⁶ Đ. Mikić, *n.d.*, str. 244-245.

razuma između Srba i Hrvata, koje je bilo viša državna potreba i želja svih građana ove države”, donijeli su rezoluciju protiv stvaranja četvrtе, bosansko-hercegovačke banovine.²⁷ Ovaj sastanak, vođen u kafani „Zvijezda” vodio je Ljubomir Pantić, bivši narodni poslanik i izopćenik iz SPC prilikom konkor-datske krize (JRZ). Sljedeći sastanak, zbor predstavnika svih Srpskih kulturno-prosvjetnih društva iz Bijeljine, kome je prisustvovalo oko 150 lica na istom mjestu održan je 26. novembra pod vođstvom sveštenika Pavla Katanića i uz prisutnost dr Vladimira Stanišića, advokata, bivšeg radikala i narodnog poslani-ka, tokom koga su pokušali stvoriti Akcioni odbor za odbranu interesa srpskog naroda, ali nije bilo dovoljno interesa za ovu akciju, pa su se prisutni razišli bez konačnog dogovora.²⁸ Zvornički Srbi su 11. decembra pod vođstvom prote Milana Petkovića, jedog od prvaka zemljoradničke stranke, održali konferenciju na kojoj su se usprotivili autonomiji Bosne i Hercegovine i svoju rezoluciju poslali predsjedniku vlade sa molbom da ne dozvoli osnivanje „Bosansko-Hercegovačke Banovine”.²⁹ U Srebrenici su Srbi 24. novembra zastupali stanovište „da u daljem preuređenju države BiH bude integralno priključena eventualnoj Srpskoj Banovini”³⁰.

Posebnu struju u ovom pokretu oko sporazuma predstavljaju aktivnosti koje su vodili Srbi iz bosanskih područja, a koji su po sporazumu pripali Banovni Hrvatskoj. Oni se okupljaju u crkveno-školskim opštinama u Derventi, Gradačcu i Modriči, gdje rezolucijom osuđuju trenutno stanje, te izjavljuju da „Ako već moramo prihvatiti preuređenje države, Srbi će prihvatiti stvaranje četvrtе autonomne jedinice Bosne i Hercegovine”.³¹

U mnogim izvještajima će biti navedeno da su svi jednodušni da spo-razuma treba da bude, ali isto tako da treba da se odbiju svi pretjerani i neu-mjereni zahtjevi sa hrvatske strane. Srbi će očekivati formiranje srpske banovine po ugledu na već stvorenu hrvatsku zbog obezbjeđenja punog i nesmetanog indi-vidualiteta. Sa obje strane, i srpske i hrvatske, bila je uočena akcija na pridobi-janju „muslimanskog elementa” za njihovu nacionalizaciju.³²

Vijesti iz Zenice govore da je 30. novembra 1939. održan zbor Srba na kojem su govorili ispred 2500 lica sveštenik Milan Božić, „jenesovac” i Radoje Popović sudija iz Sarajeva, te prota Jovan Magarašević iz Tuzle, Vojislav Vukanović i Milan Savić iz Zenice o „značaju i ulozi oslobodilačkih ratova za

²⁷ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4699/1939.

²⁸ "Tom prilikom su se čuli povici: nećemo da nas popovi vode" – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4763/1939.

²⁹ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4994/1939.

³⁰ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 6288/1939.

³¹ Đ. Mikić, *n.d.*, str. 247.

³² ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 5880/1939.

ujedinjenje do sprovođenja narodnog sporazuma koji pozdravljaju ali protivni su autonomiji Bosne i Hercegovine a za spajanje sa Srbijom i utvrđivanje jedinstvenog nacionalnog proglašenja srpskog naroda. U tom smislu doneta je rezolucija i pozdravne depeše uz buru ovacija Kralju i Dinastiji.”³³ Ponukani izjavom Džafera Kulenovića o autonomiji BiH članovi ove stranke (JNS) će ponoviti svoje stavove sa konferencije mjesnog odbora u Sarajevu da se počne sa najoštrijom borbom „protiv svakog pokušaja stvaranja autonomne BiH i protiv razdrobljavanja srpske oblasti...Drina više nikada ne smije postati granica između Bosne i Srbije”. Oblasni odbor Narodne odbrane sa svojim predsjednikom, protom Milanom Božićem, će uputiti i knezu Pavlu, Dragiši Cvetoviću, Milanu Nediću i drugim visokim instancama depešu koja na isti način tretira problem autonomije Bosne i Hercegovine.³⁴ Predsjednik Narodne odbrane u Banja Luci je početkom novembra pozvao sve predstavnike srpskih društava na sastanak koji je odbacio izjavu Dž. Kulenovića.³⁵

Dobrosav Jevđević je izdao brošuru u kojoj navodi da „Srbi smatraju da je pitanje Bosne i Hercegovine rešeno 1918. godine prisajedinjenjem Srbiji”.³⁶ On će u svojim istupima koje je organizovao sam ili zajedno sa ostalim članovima JNS napadati ideju o autonomiji i pri tome kriviti Spahu. Već 26. augusta on će izdati letak pod nazivom „61 pismo braći seljacima” u kome upozorava seljake da izbjegavaju sve unutrašnje sukobe, i da u interesu države čuvaju red i mir.³⁷ U Čajniču, 15. oktobra 1939. tražiće da sve oblasti i krajevi van Slovenije i Banovine Hrvatske uđu u sastav srpske banovine pa kategorički odbija i mogućnost davanja autonomije Bosni i Hercegovini u starim granicama.³⁸

³³ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4834/1939.; u izvještajima iz 1939. godine, koji govore o skupovima JNS pojavljuje se i ime Mustafe Mulalića kao člana i govornika ove stranke. On će 10. decembra 1939. postati i novi počasni predsjednik omladinske organizacije JNS, pa će im se tim povodom obratiti: „da u ovim teškim danima, kad se rat razbukato u Evropi, budu vjerni Kralju i Otadžbini i Jugoslavenskoj nacionalnoj misli, koja dana u ovim teškim danima preživljava tešku borbu, kada su se unutar naše države razbuktale plemenske strasti...” – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 5055/1939.

³⁴ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4476/1939.

³⁵ Đ. Mikić, *n.d.*, str. 244.

³⁶ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 3101/1939.

³⁷ U izvještaju ce sreski načelnik reći da se ovi leci D. Jevđevića uglavnom rasturaju u rogatičkom srezu, ali se pojavljuju i u Sarajevu. „...nije utvrđeno gdje se štampaju leci, već da oni dolaze u Praču iz Zagreba a nekad iz Beograda, gde ima više štampara u opoziciji i gde su leci jeftiniji i gde je možda i sama kontrola više otežana nego ovde u provniciji i manjim mestima” – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 3567/1939.

³⁸ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4153/1939., U "Pedeset i četvrtom pismu braći seljacima" Jevđević će istaći: „Spaho protura predloge da Bosna bude autonomna t.j. da u okviru Jugoslavenske države ne bude ni sa Srpskim ni sa Hrvatskim dijelom nego samo za se. Drugim riječima da opet u njoj sudi Spaho i njegov begovat kao i pod Franjom Josipom. Ni jedan bosanski Srbin na to neće pristati. Gde ima većina Srba u Bosni to ima da bude Srpsko, gde ima Hrvata većina neka bude Hrvatsko, ali nećemo da o tome odlučuju Mehmed Spaho koji nije ni Srbin ni Hrvat već ulizica i poturica, koji obraz i vjeru prema vjetru mjenja. ...Mimo Srpske

Nakon potpisivanja Sporazuma Cvetković-Maček i četničke organizacije su se uključile u akciju koja bi rezultirala stvaranjem srpske banovine na cijeloj onoj teritoriji koju nije obuhvatila hrvatska banovina, jer po istom pravu na ujedinjenje koje traže Hrvati i Srbi to pravo mogu da potražuju. U uzavreloj političkoj atmosferi, koja ni do tada nije ličila na politički mir, četnička udruženja su djelovala zajednički sa ostalim novostvorenim i „probuđenim” srpskim organizacijama i političkim ličnostima. Broj četničkih udruženja se povećao, a političke prilike su ih samo podsticale na upornost u organizaciji, aktivnosti i revnosti u postavljanju zahtjeva za srpskom teritorijom i otporu prema svakoj vrsti autonomije koja je po njihovom mišljenju nosila klicu raspada države.

Ove 1939. godine u mnogim mjestima Bosne pojavljuju se pojedinci i manje grupe, koje agituju za Jugoslovenski narodni pokret „Zbor”, ali ne uspijevaju da organizuju mjesne odbore, te se uglavnom uključuju u JNS pokret.³⁹ Pored neuspjeha u pridobijanju naroda i vlast je često zabranjivala njihove biltene.⁴⁰

Ponukani krizom javljaju se i pojedinci sa svojim stavom o mogućnosti njenog rješavanja. Krajišnik Petar N. Gaković će u svom izdanju objaviti knjižicu pod naslovom „Bosna vilajet” i u kojoj će iznijeti istorijski i etnografski pregled Bosne. U svojim završnim razmatranjima, on će o sporazmu sa Hrvatima reći sljedeće: „Ako ne budemo s nekim ratovali, i prolivena krv nas ne sjedini, nema ni sporazuma ni saživljavanja”.⁴¹ Navodeći razlike nacionalnih

---

volje ne može se Bosnom raspolagati prije ćemo svi izginuti. To treba da upamti i Spaho i svaka druga sorta. Moleći Vas kao i uvijek da budete složni i skupljeni za svaki slučaj a izbjegavate sukobe sa svakim ja se molim Bogu da Vam blagoslovi Baš trud...” – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 1817/1939. I u svom šezdeset četvrtom i šezdeset šestom obraćanju Jevđević će ostati na istom stajalištu o autonomiji: „nikada nijedan bosanski Srbin neće pristati na autonomiju Bosne, pa ma se do smrti kopralci i „Obzor” i Džafer Kulenović” ili „Nikad nijedan bosanski Srbin neće bez krvi pristati na posebnu Bosnu istrgnutu iz srpske cjeline” – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4138/1939., 4284/1939.

³⁹ Za Ljotićev „Zbor” agituje se u Zavidovićima ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 3627/1939, Zenici ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 190/1939, 3101/1939., Kijevu kod Sarajeva ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 2091/1939, Visokom ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 5880/1939, Brčkom ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4299/1939, Blažuju kod Sarajeva ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 3253/1939, Tuzli ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 1791/1940; 5646/1940.

⁴⁰ ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 285/1940.

⁴¹ P. N. Gaković, *Bosna vilajet*, Izdanje piščevo, dobiva se u knjižari Braća Jakšić, Banja Luka, 1939., str. 37. Interesantno obrazlaže i istorijat nacionalnih koncepcija: „Postojale su dvije koncepcije, dva nacionalna programa: srpski – oslobođenje i ujedinjenje svih Srba, i u krajnjoj liniji svih Jugoslovena, i hrvatski – ujediniti sve Hrvate, sve Slovence i samo jedan dio Srba i postati treći faktor u habsburškoj monarhiji....Prvi političar iz Hrvatske kome je došlo na pamet da bi Srbi mogli pobijediti u borbi s Austrijom bio je dr. Ivan Lorković, i on je sastavio za taj slučaj hrvatski program za podjelu teritorija sa Srbima. Lorkovićeve je granica išla istočno od Subotice na Bač, Bačku Palanku istočno od Iloka, na Tovarnik, na Raču i odatle uz Savu do Šamca, pa Bosnom i Neretvom do mora. Takvu kartu je dr Lorković dao pred polazak u Evropu Masariku. Ovaj Lorkovićeve program za Hrvate predstavlja minimum, i da je tako svjedoči Lorkovićeve politička karijera poslije rata. Tačno je da Hrvati ne žele da se izdvoje iz

koncepcija Srba i Hrvata on će progovoriti i o hegemoniji Srba koja ima osnova – zbog položaja na Balkanu („kičma Balkana”), njihove brojnosti, bogatstva, vojničkog prestiža, kulture („Hegemonija je i srpski duh”), te da „sa Hrvatima u Bosni, dalmatinskom i hrvatskom Primorju, moglo bi se prilično lako sporazumjeti kad bi ima na čelu bila njihova duhovna i nacionalna elita, ali sa Zagrebom ne. Jedan od socijalističkih vođa u Bosni rekao je: 'Austrija je ostala u Beču, Ugarska u Pešti, a Austro-Ugarska u Zagrebu'...Ako su se Hrvati vratili na 1918., Srbi u mješovitim krajevima vratiće se na 1914. i boriti se svojom privatnom inicijativom kao i za Austrije.... simptom (je i) Srpski dom u Banjoj Luci, prvi poslije 20 godina u ovim krajevima, ... Niko ne pokreće od Srba ovu akciju nego će se roditi jedino kao reakcija na hrvatski rad i, ako Srbi iz čisto srpskih krajeva pojme ovu stvar, sve što je propušteno za ovih 20 godina naknadiće se vrlo brzo.”

I zaista je četrdeseta godina 20. vijeka u Bosni i Hercegovini ispunjena naporima srpskog naroda, kako grupa, tako i pojedinaca⁴² da se ujedine i ponovno organizuje. U početku, nakon sporazuma su to bili kontakti na ulici, u kafani, u prostorijama nekog društva prilikom kojih se raspravljalo o najnovijem političkom događaju. Tim prije su ovi kontakti bili značajniji, jer je polemiku oko ovog pitanja u bosanskohercegovačkoj štampi zaključila cenzura. Ali, pritisak je bio isuviše jak i srpska čaršija u bosanskohercegovačkim gradovima se počela dogovarati. U Tuzli su prvi agitaciju povelili Svetolik Popović, potpukovnik u penziji, Mihajlo Vasić, takođe potpukovnik u penziji, Nikifor Todić, starješina suda i proto Jovan Magarašević. Njihovi dogovori su rezultirali, a dodatno potaknuti izjavom ministra šuma i ruda, dr Džafera Kulenovića o autonomiji Bosne, organizovanjem sastanka tuzlanskih Srba. Oni su na poziv episkopa zvrničko-tuzlanskog gospodina Nektarija Krulja održali jedan sastanak u prostorijama zgrade eparhije i na njemu donijeli rezoluciju koja je publikovana i u novinama.⁴³ U Doboju su na saboru srpskih i ostalih nacionalnih

---

Jugoslavije, ali traže u njoj ono što su Madžari imali u Austro-Ugarskoj, i doslovce ... da Hrvatski nacionalizam liči na madžarski kao jaje na jaje, i zato ga Srbi ne mogu ni razumjeti, a kamo li se s njim sporazumjeti... Srbi više nisu nacionalisti nego etatisti; iako imaju jednu nacionalnu tradiciju koja je svojina i najzapuštenijeg stočara...” – str. 37-38

⁴² Bogdan M. Krečković, policijski pisar iz Visokog je na četiri tabaka razradio unutrašnju i spoljnu političku situaciju, pa poslao oktobra 1939. godine predsjedniku ministarskog savjeta Dragiši Cvetkoviću. Po naredenju bana, načelnik odjeljenja banske uprave Drinske banovine je upozorio načelnika sreza Visokog da upozori dotičnog jer „ako u buduće bude neposredno dostavljao ovakova pisma Gospodinu Pretsedniku i Gospodinu Banu, povešće se odmah protivu njega disciplinski postupk i nakon istog biće predat disciplinkom sudu jer on kao činovnik nije pozvat da tretira pitanja ovakove prirode, pitanja naše unutarnje politike a pogotovo spoljne političke situacije, kad je i pozitivnim zakonima a i do sada mnogobrojnim naredenji-ma zabranjeno činovnicima da se ovakovim pitanjima bave, ono u toliko pre, što za ova pitanja i poslove ima mnogo pozvanijih ličnosti od Krečkovića.” – ABIH, Pov. DZ, 4258/1939.

⁴³ Prisutni na toj konferenciji su bili: Nektarije Krulj, episkop zvrničko-tuzlanski, proto Jovan Magarašević, Dušan Đerić, advokat, Simo Eraković, senator, Milan Popić, trgovac, Jovan Simić,

društava 31. XII 1939. godine usvojili rezoluciju u kojoj je rečeno da „rešenjem pitanja Hrvatskog nameće se rešavanje pitanja Srpskog. Svi danas koji smo bar malo nacionalni trebamo da se borimo protivu toga zla i da se mi međusobno ne cepamo”. Prve dvije tačke dobojske rezolucije su glasile: „1. Odlučno protestujemo protiv svih akcija i pokušaja, koji idu za cijepanjem ili slabljenjem Jugoslovenske države, a napose za podvajanjem i slabljenjem Srba u toj državi. 2. Protestujemo, što se pitanje našeg narodnog sporazumjevanja izvelo bez učešća srpskog dijela našeg naroda i na njegovu štetu i ne priznajući svršeni čin izjavljujemo, da ćemo se kao u prošlosti, tako i u sadašnjosti odlučno boriti protiv ovoga što je do sada učinjeno i protiv svih nastojanja koja bi išla za tim, da se srpski krajevi naše Otadžbine u ma kome obliku odvajaju od Srbije, Crne Gore i ostalih srpskih zemalja. To činimo, jer ne želimo da postanemo izdajice narodne i državne zavjetne misli, za čije su se ostvarenje borili i žrtvovali ne samo svi čestiti sinovi, nego sva pokoljenja od Kosova.⁴⁴ Trećom i četvrtom tačkom ovaj sabor poziva „sve Srbe i ostale jugoslovenske nacionaliste”, kao i omladinu da zbiju redove, da se slože kao bi se „obilježio jasan nacionalni program”. Na ovaj sastanak iz Sarajeva je otišlo petnaest predstavnika srpskih društava, a planirane su i pretkonferencije delegata iz Sarajeva, Mostara, Banja Luke, Tuzle i Bihaća na kojima će se sastaviti rezolucija.⁴⁵ Na sabor su došli i predstavnici iz Modriče, Tešnja, Teslića, Pojezine, Skugrića, Bosanske Krupe, Bihaća, Prnjavora, Jajca i drugih mjesta.⁴⁶ Ovom saboru u Doboju prethodilo je u Sarajevu obrazo-

---

trgovac, Mihajlo Marković, trgovac, Nikifor Vasiljević, trgovac, Vojo Vasiljević, zubar, Jovan Vasiljević, advokat, Dragutin Bučić, ljekar, dr Stevo Milčić, advokat, Mihajlo Vasić, pukovnik u penziji, Svetolik Popović, potpukovnik u penziji, dr Milan Nešković, ljekar, Šorše Vasković, direktor gimnazije, Vaso Marinković, upravitelj građanske škole, Pero Jovanović, državni tužilac, Stevan Jakšić knjižar, Todor Jakšić, krojač, Svetozar Čalić, trgovac, Ljubo Jovanović, trgovac, Lazo Ristić, gostioničar, Obrad Mičić, apotekar, Rajko Milanović, bravar. – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 4745/1939.

⁴⁴ Ova se rezolucija naziva „Rezolucija dobojskog „Sabora Srba” i napomena je izvještača da „ovaj jedan primjerak dobiven je poverljivim putem od jednog učesnika na tome „Saboru” ali je gotovo sigurno da će ovi letci sa rezolucijom biti umnoženi i dijeljeni u svima srpskim krajevima a naročito u Bosni i Hercegovini”, što se pokazalo kao tačno, jer je letak sa sabora dijeljen i u okolini Sarajeva i čitan prilikom konferencija sokolskih podružnica – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 270/1940.

⁴⁵ Dr Voja Besarović, sekretar trgovačke komore i Ljubomir Opačić, sudija Okružnog suda kao predstavnici Srpskog kulturnog društva „Prosveta”, Rajko Popović, sudija Sreskog suda kao predstavnik Srpske crkvene opštine – Sarajevo, te Jovan Vukotić, željeznički činovnik kao predstavnik crkvene opštine iz Novog Sarajeva. Dr. Savo Ljubibratić, bivši senator kao predstavnik Bratstva „Sv. Save”, Mercep Kosta, trgovac predstavnik društva „Sv. Marko”, Nikola Baroš, trgovac krznom iz Saveza dobrovoljaca, Joka Šiljak, činovnik banske uprave ispred Zadruga Srпкиnja, Mila Janković iz novosarajevske Zadruga Srпкиnja, Simo Umičević ispred Udruženja Srba interiraca, Bilbija Marko, staklar ispred Srpskog kluba, Šćepan Marić, činovnik trgovačke komore kao predstavnik Srpskog pjevačkog društva „Sloga”, Veljko Pržulj, ljevar kao predstavnik Srpskog pjevačkog društva „Petar Veliki Oslobođioc” iz Novog Sarajeva, te prota Nikola Skakić ispred društva „Krajišnik”. – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 7862/1939.

⁴⁶ Đ. Mikić, *n.d.*, str. 246.

vanje „Savjeta srpskih nacionalnih i ostalih društava”. Cilj ovog savjeta je „što intenzivniji rad na jačanju srpske nacionalne misli, čuvanje srpskog nacionalnog obilježja Bosne i Hercegovine, kao i rad na produbljivanju svih odnosa sa ostalim srpskim pokrajinama, dakle protiv autonomije.” Ovaj Savjet je trebao biti središnji organ u BiH za sva ostala srpska društva.⁴⁷

Stari radikali su 5. januara 1940. u Sarajevu držali svoju konferenciju, pod predsjedništvom Dušana Jeftanovića, industrijalca i radikalnog uglednika. Ova grupa je prišla struji Ace Stanojevića, a na samoj konferenciji se osvrnula na loš položaj bosanskih Srba u doba JRZ i vlade Milana Stojadinovića. Svoje konferencije su radikali održali i u Zenici i Rogatici. Specifičnost ove grupe sa Dušanom Jeftanovićem je pristajanje uz ideju autonomije Bosne i Hercegovine.⁴⁸

Malobrojni samostalni demokrati će na svojoj konferenciji u martu govoriti o „današnjoj opoziciji srpskih i hrvatskih frankovaca koji šire lažne vesti i letke o propasti Srpstva i Hrvatsva pozivajući prisutne da stupe u stranku” i naglašavajući da je sporazum između Srba i Hrvata važan zbog odbrane zemlje.⁴⁹

Zajedničko u stavovima vodstava srpskih stranaka i pojedinaca u Bosni i Hercegovini je apsolutna vezanost za Srbiju, pozivanje kako na zajedničku vjekovnu prošlost i sudbinu, te na želju ispoljenu tokom ujedinjenja 1918. godine, tako i na viziju budućnosti u zajednici sa njom. Navodile su se obostrane žrtve koje su pale da bi se izvršilo ujedinjenje, te da se preko toga čina i zavjeta koji su dati ne bi moglo preći. Mogućnost obrazovanja posebne jedinice koja bi uključivala teritoriju Bosne i Hercegovine odbijana je a priori i nije pružana nikakva mogućnost da se ona ostvari bez otpora srpskog naroda. Sporazum je bio poticaj svim srpskim građanskim snagama u Bosni i Hercegovini da

⁴⁷ Na toj sjednici su izabrani upravni izvršni i nadzorni odbor. Upravni odbor su sacinjavali: predsjednik dr Savo Ljubibratić; podpredsjednici: Milan Božić, inženjer Mašo Jovanović i Vladimir Blagojević, kazandžija; sekretari: Rajko Popović, sudija i Nikola Trišić, činovnik Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga; blagajnik: Hamdija Nikšić, sekretar Narodne odbrane. U izvršni odbor su ušli: predsjednik Milan Božić; podpredsjednici: Uroš Čović, direktor Državne štamparije i Jovanka Šiljak, predsjednica Dobrotvorne zadruge Srpkinja; sekretar: Rajko Popović, sudija; članovi: inženjer Mašo Jovanović, Marko Marković, književnik, Jovan Vukotić, predsjednik crkvene opštine u Novom Sarajevu, inženjer Vlado Zečević i Dušan Umičević, apelacioni sudija. Nadzorni odbor su činili: Simo Umičević, penzioner, Šćepan Marić, direktor Trgovacko-industrjske komore, Jovanka Janković, predsjednica Dobrotvorne zadruge Srpkinja iz Novog Sarajeva, Nikola Baroš iz uduženja dobrovoljaca, Marko Bilbija, predsjednik Srpskog kluba, Krsto Mercep, trgovac i Đorđe Bobarević, školski nadzornik u penziji, te Vojislav Pržulj, poslovođa. – ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 7862/1939.

⁴⁸ Detaljnije o ovome vidjeti: Sonja Dujmović, „Sporazum Cvetković-Maček i autonomija Bosne i Hercegovine u viđenju sarajevskih radikala”, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, 33, 2004, str. 253-263.

⁴⁹ ABiH, KBUDB – Pov., 3300/1940.

pokušaju naći zajednički jezik o svojoj budućnosti i da pronađu zajednički put koji bi ih vodio jedinstvenom stavu. Neuspjeh tog pokušaja bio je rezultat istrošenosti srpskih građanskih snaga u Bosni i Hercegovini, brojčane slabosti i njene nemoći da se konstituiše kao moćan i progresivan činilac u zaostalom, agrarnom bosanskohercegovačkom društvu, opterećenom vjerskim suprotnostima, sukobljenim ekonomskim i socijalnim interesima, te nedostatkom kulture koja bi bila osnov za ubrzaniji društveni razvoj. Iz takve sredine, nezrele za mogućnost ostvarenja progresivnih ideja u ekonomiji i društvu, konzervativne i netolerantne prema drugima i nespremne za novo i zatvorene za budućnost nije se pojavila nijedna ličnost čije bi djelovanje bilo usmjereno ka prevazilaženju navedenih granica. Kratak vremenski period dijelio je ovo društvo do početka rata. Sve vijesti o raspravama povodom ovog akta dopunjene su onima o vojnim vježbama, pokretu komora i stoke, raspuštanju vojske, uznemirujućim vijestima sa rijetkih radio aparata, a i osamdeset četvrtim letkom, izgleda najvećeg govornika istočne Bosne, sa naslovom „Poslije mirne zime, bojati se krvavog proljeća”. „Veliki dio Srba i Muslimana prilikom svojih najsvetijih praznika ostao je formalno bez hljeba...U sred Sarajeva dolazilo je do krvavih tuča pred prodavnicama i svijet je plaćao po deset dinara kilogram brašna. Nigdje nije bilo ni zrna soli, da se osoli zaoblica, a pola seoskih kuća provelo je Božić i Bajram u mraku, jer je glupavo i neredovno podijeljeno i ono malo petroleja, što sirotinji pripada. Šećera nije bilo ni dekagrama, kao ni ulja. Izgledalo je da živimo u srcu najgladnije zemlje svijeta...” U letku će kritikovati vladu da obmanjuje narod pričama da je ratna opasnost prošla jer „još nije došla, a kamo li prošla glavna opasnost i mi ćemo iz nje izići onako kako budemo iskoristili kratke zimske mjesece mira koji su pred nama!...Te teške časove treba da dočekamo duhovno potpuno ujedinjeni, materijalno spremni, vojnički jaki...”

Miris rata je bio na pragu, te se silina rasprava oko Sporazuma u njemu i izgubila. Ali je zapisano da „Mogu oni stvarno da imaju najljepše mišljenje o g. Cvetkoviću, može on da bude i istinski dobar čovjek, može on da i sam vjeruje, da je on tvorac sporazuma, ali je neizmjenjiva činjenica da svi rasni Srbi reaguju sa organskim ogorčenjem na pomisao da bi on mogao biti na čelu jedne vlade, koja ima da odlučuje o ratu i miru.”⁵⁰

---

⁵⁰ Isti letak rasturan 8. januara 1941. – ABiH, Pov. DZ, 722/41.

Summary

Serbian Bourgeoisie of Bosnia-Herzegovina Towards the Agreement Cvetković-Maček

Serbian bourgeoisie of Bosnia-Herzegovina headed by their political leaders and prominent personages saw their vital national interest and future only in a community with Serbia. Therefore the agreement Cvetković-Maček was seen as framework in which they could think about their own future only for a very short time. The idea of autonomy for Bosnia-Herzegovina was completely denied and a formation of a Serbian territorial unit was expected. The beginning of the war cut short the expected denouement of this political act.